

«ՊԱՏՄԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՀԱՆԳԵՍ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ*

«Պատմա-բանասիրական հանգես»-ի N 3-ում տպագրելով իմ մի քանի տող նամակը՝ մի ըվականի նստման վերաբերյալ, Դուր տպագրել էմ նաև Հ. Խաչատրյանի պատասխանը, որտեղ նա, սնտեսելով սեզիկելի փառաբեր, ոչ միայն պնդում է իր նախկին սխալը, այլև դուրս գալով միհարանության առարկայի սահմաններից և խախտելով գիտական բանավեճի տարրական կանոնները, մի քանի նոր մեղադրանքներ է հառուցում մեզ, որոնք իրականության չեն համապատասխանում:

Աստի, «Հանգես»-ի ընթերցողներին քյուրիմացություններից զերծ պահելու համար հարկ ենք նամարում մի քանի խիստ կարևոր փաստական ուղղումներ և նշգրտումներ կատարել:

1. Հ. Խաչատրյանը գրում է, որ իբր քն էս 18-րդ դարի 20-ական ըվականներին Սղնախնեում և Սյունիքում բռնկված ազատագրական շարժումները դասել էմ հասարակության պատմական զարգացմանը, մարդկության առաջնորացին նպաստող շարժումների ըվին (էջ 14):

ԻՄ ԳՐԲՈՒՄ ԵՎ ՈՉ ՄԻ ՏԵՂ ԱՅԳՊԻՍԻ ԲԱՆ ՉԻ ԱՍՎԱՄ: Գրի 5-րդ էջում, որտեղից նա բաղված է բերում, ՈՉ ՄԻ ԽՈՒՔ ՉԻԱՆ ՈՉ 18-ԻՒ ԳԱՐԻ ԵՎ ՈՉ ԷՂ ՍՂՆԱԽՆԵՐԻ ՈՒ ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՄԱՍԻՆ: Իմ խոսքը հայ ժողովրդի ընդհանուր, դարավոր ազատագրական պայքարի առաջագիմական բնույթի մասին է, որո հագիվ քն վեհի առարկա լինի:

2. Հ. Խաչատրյանը գրում է, որ իբր քն էս ասել էմ լեհահայերը, այդ ըվում նրանց ղեկավար Գրիգոր Ստեփանյանը, Սղնախներ Եկել և մասնակցել են 1726—1727 ըվականների կոիվներին (էջ 14):

Գրի 23-րդ էջում էս գրել էմ՝ «1728 ը. մայիսի 6-ին Մոսկվա են Եկել հինգ հոգի, այդ ըվում Գրիգոր Ստեփանովը: 25-րդ էջում ասված է. «1728 ը. օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին Սղնախներ մեկնելու քույրովություն են ստանում 26 մարդ, այդ ըվում Գրիգոր Ստեփանովը»: Նույն էջում սեղվ սպիտակի վրա գրված է՝ «1728 թվականին ԳՐԻԳՈՐ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆԻ ԻՐ ԽՄԲԻ ՀԵՏ ՄՈՍԿՎԱՅ ՑԱՐԻՑԻՆԻ-ԹԵՐԵՔԻ ՎՐԱՅՈՎ ԳԱԼԻՍ Է ԲԱՔՈՒ... ԱՆՑՆՈՒՄ ՍՂՆԱԽՆԵՐ ԵՎ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒՄ 1728—1730 թթ. ԱՂԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈՒԼՆԵՐԻՆ»: Այս հարցին վերաբերող գրքում— ապագրված բոլոր վավերագրերը նույնպես վերաբերում են 1728 ըվականին: Այդ նույնը ասված է նաև 1958 ը. համալսարանի հրատարակած մեր ընդհանրում (տե՛ս «ՃԼ գիտական սեսիա», զեկուցումների ընդհանրություն), Երևան, 1958 ը. (էջ 71—73):

Անտեսելով այս ամենը, Հ. Խաչատրյանը գրի առաջարանի ազատագրական շարժման մասին Եղած ընդհանուր ակնարկից վերցնելով և իրար կցելով Երկու տարբեր նախադասություններ, լեհ վերագրում է մի բան, որ էս չեմ ասել և չփորության մեջ գցում ընթերցողներին: Ավելին, նա ոչ միայն կեղծում է իմ ասածները, այլև օգտագործելով «Հանգես»-ի էջերը, գիտական բանավեճին և մեր ժամանակներին միանգամայն խորք խծրանքներով է գրաղվում: Նրե գրքում մի տեղ անգամ տպված լինել այն, ինչ մեզ վերագրում է Հ. Խաչատրյանը, ասա ամեն մի բան լինիլը ընթերցող կասեր, որ դա վրիպակ է և ուրիշ ոչինչ:

3. Հ. Խաչատրյանը հստակ չպատկերացնելով մեր կատարած աշխատանքի բնույթը, անտեղի մեղադրանքներ է հառուցում մեզ: Նա գրում է «Գիրքը գիտական ուսումնասիրություն չէ... Գիրքը 235 էջից բաղկացած նյութերի սովորական ժողովածու է, որտեղ գետեղված են արխիվային փաստաթղթեր, ԴՐԱՆՑ ՌԵՍԵՐՔՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ և ֆոտոպատկերները (վերջինների տպագրությունը միանգամայն ավելորդ է)» (էջ 174, ընդգծումը մերն է — Վ. Պ.):

Մեր գրքում տպագրված 27 վավերագրերից 24-ը ուսերեն բնագրեր են և միայն Երեմ հայերեն (որոնք ունեն իրենց ինքնուրույն ընդհանրությունը), հետևաբար ՉԻՐ ԿԱՐՈՂ ՀԱՅԵՐԵՆ ԲՆԱԳՐԵՐԻՆ ԿՅՎԵԼ ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ: Այստեղ էլ, ինչպես մյուս ղեպերում, նա կամ չփորում է, կամ խեղաբյուրում փաստերը: Մերք 92 ՄԻ ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ ՀԱՅԵՐԵՆԻՑ ՌՈՒՍԵՐԵՆ ՉԵՆԷ ԹԱՐԳՄԱՆԵԼ, իրականում մենք ուսերեն բնագրեր են հայերեն ընդհանրին՝ հայ ընթերցողին, մասնավորապես սովորող Երիտասարդությանը մատչելի գարծնելու նպատակով: Ինչ վերաբերում է վավերագրերի ֆոտոպատկերներին, մենք այդ կցել ենք՝ ուսումնասիրողներին բնագրեր մատ-

* Տպագրվում է առանց որևէ փոփոխության — խմբ.

չելի դարձնելու, դժվար ընթերցելի տեխտեր ստուգելու և նշտելու, ուսանողների սեմինար պարապմունքների համար փաստական նյութ մատակարարելու և մի շարք այլ նկատառումներով: Հետևաբար, այդ ոչ միայն սովորող չէ, այլ անհրաժեշտ և օգտակար:

Տարօրինակ է, որ Հ. Խաչատրյանի այս և մյուս տեսակետները բաժանող «Հանդես»-ի իրմբսուցությունը մոռանում է, որ մեր հրատարակած փաստաթղթերի մի մասը, իրենց ֆոտոպատկերներով հանդերձ, ինքն էլ է հրատարակել 1962 թ. № 4-ում: Այդ ինչպե՞ս է, որ նույն փաստաթղթերը, նույն ֆոտոպատկերները, երբ «Հանդես»-ում են տպվում ավելորդ չեն, իսկ երբ մեր պրիմում են տպվում՝ ավելորդ են: Որտե՞ղ է այստեղ տրամաբանությունը:

Հ. Խաչատրյանը գրում է, թե գիրքը գիտական ուսումնասիրություն չէ: Իսկ որտեղ է ասված, որ դա գիտական ուսումնասիրություն է. գրքի 1-ին էջում, ախտոգոսարների վրա իբրև երկրորդ վերնագիր տպված է. «ՆՈՐ ՆՅՈՒԹԵՐ XVIII ԳԱՐԻ ՀԱՅ ԱԶԱՏԱԿՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԵՐՅԱԼ»: Այս վերնագիրն ինքնին արդեն պարզ ու որոշակի ամեն ինչ ասում է գրքի բովանդակության մասին:

Մեր կատարածը մի հարցի վերաբերյալ արխիվային նոր նյութերի հրապարակում է, համապատասխան առաջարկով և հավելվածով, ուրիշ ոչինչ: Դա ժողովածու չէ և ոչ էլ մենք կազմող: Ժողովածու կազմելը, հանախ, ավելի բարդ ու դժվարին զործ է: Այդպես էլ գրել ենք գրքի առաջաբանում. «Մեր հայտնաբերած փաստաթղթերը միայն և միայն նոր լույս են սփռում 18-րդ դարի հայ ազատագրական շարժման մութ էջերի վրա: Իսկ հարցի լրիվ և ամբողջական լուսաբանման համար, հարկավ, անհրաժեշտ է մանրակրկիտ պրպտումներ կատարել Թուսաստանի, Ոսկրահայի և Լեհաստանի համապատասխան արխիվներում, որտեղ ամենայն հավանականությամբ, կգտնվեն լրացուցիչ նյութեր և մեր կողմից առաջ առնված հարցը հնարավոր կլինի դնել և լուծել փաստական ավելի հարուստ նյութերի հիմքի վրա» (էջ 24):

Ինչպես դժվար չէ նկատել, մեր կատարած աշխատանքը համարել և համարում ենք սոսկ որպես գիտական հարցադրում և պատմաբանների ուշագրությունը հրավիրելով դրա վրա, նրանց համատեղ աշխատանքին ենք վերապահել հարցի լրիվ և ամբողջական լուսաբանությունը:

4. Հ. Խաչատրյանը ուղղակի և ահուղակի նախադրանքներով չանում է ժխտել լեհահայերի մասնակցությունը Հայաստանի ազատագրական շարժումներին: Մի տեղ նա գրում է, թե լեհահայերը Սղեմախեմ Լին զալիս իրենց հաղթանակներին տեսնելու համար, «սի ուրիշ տեղ փորձում է առհասարակ ժխտել Գրիգոր Ստեփանյանի և նրա չոկատի մասնակցությունը հայ ազատագրական շարժումներին (էջ 175):

Մեր հրապարակած փաստաթղթերը, Մինաս վարդապետի հետ լեհահայերի ունեցած զաղտնի բանակցությունները, նրանց բազմաթիվ դիմումները պարզ ու որոշակի ցույց են տալիս, թե որքան մեծ է եղել հայրենի վերստանալու և ազատագրական կռիվներին մասնակցելու նրանց ձգտումը: Այսպես, օրինակ, 1727 թվականին Կամենեց-Պոդոլսկի հայերը Մոսկվա՝ Մինաս վարդապետին գրած իրենց մի նամակում հայտնում են, որ այնտեղ «ՄԻՆՉԻՎ 500 ՄԱՐԴ ԿԱ ՀԱՎԱԶՎԱԾ, ԲՈՂՈՐՆ ԷՆ ՑԱՆԿԱՆՈՒՄ ԵՆ ԳԵՂԱԼ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՂԵՄԱՅԵՐԸ՝ հայկական ժողովին օգնելու» (էջ 73): 1728 թ. Մոսկվա եկած հայերը հայտնում են, որ «ԿԱՄԵՆԵՑ-ՊՈԴՈԼՍԿԻՄ ԵՎԱԾ ԺԱՐԱՆԱԿ ԼՈՒՐ ԿԱՐ, ՈՐ ԱՅՆՏԵՂԻՑ ՇԱՏ ՀԱՅԵՐ ԵՆ ԳԱԼԻՍ... ՆՐԱՆՑ ԳԱԼԸ ԲԱՎԱԿԱՆԻՆ ԳԻՎԱՐԱՑՆՈՒՄ ԵՆ, ԻՍԿ ԵԹԵ ԼԵՀԱՍՏԱՆԻՑ ՄԵԿՆԵԼՈՒ ԳԻՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՉԼԻՆԵՆ ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՄԱՐ, ԱՊԱ ՆՐԱՆՑԻՑ 300 ՄԱՐԴՈՒՑ ԱՎԵԼԻ ԵՎԱԾ ԿԼԻՆԵՆ» (էջ 100):

Որե՛կ հիմք չկա կասկածելու, ինչպես այդ իրավացի կերպով նկատում է նաև ակադեմիկոս Պշոտ Հովհաննիսյանը, հայ ազատագրական շարժման ականավոր գործիչների հետ Գրիգոր Ստեփանյանի ստորագրած վավերագրերի հշտության վրա: Այդ վավերագրերը (տե՛ս № 32, 34, 36, 44, 48) ցույց են տալիս, որ Գրիգոր յուրաչին իր չոկատով մասնակցել է 1728—1730 թվականների ազատագրական կռիվներին, որից հետո իր ընկերների հետ անցել է Թուսաստան և ծառայության մտել ոռոսական զորքերի մեջ:

1741 թ. հունիսին Խաչատրյանն ուղղած իր մի դիմումի մեջ Գրիգոր Ստեփանյանը գրում է. «1728 թվականին հայ Եղիսկույոս Մինաս վարդապետի հուղորանով ես դուրս եկա Լեհաստանից և համառոտաստանյան կայսրության վրայով մի ֆանի զինվորական մարդկանց հետ, որոնք ինձ մոտ 22 հոգի էին, ՄԵԿՆԵՑԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱՏԵՂԸ, ՈՐԸ ԿՈՉՎՈՒՄ Է ՍՂԵՄԱՆ, ՈՐՏԵՂ ՆԱՌԱՅԵՑԻ ԱՄԵՆԱՅԻՆ ՀԱՎԱՏԱՐՈՒԹՅԱՄԲ ԹՈՒՐԵՐԵՐԻ ՈՒ ՊԱՐՄԻՆԵՐԻ ԳԵՄ, ԻՍԿ 1730 թվականին իմ մյուս Եղբայրակիցների հետ միասին, Սղեմախեմից մեկնեցի Նիզովոյ կուրպուր և ձերդ կայսերական մեծության իսկական ծառայության մտա, որտեղ և մինչև այժմ գտնվում եմ» (տե՛ս վավերագիր № 34): Նույնը հաստատում են և մյուս վավերագրերը:

ված սխալ եզրակացությունների. մեր կատարած աշխատանքի մեջ ոչ մի դրական բան չտեսնելու, այն ամբողջությամբ սեպեցելու հիվանդուտ տրամադրությունների հետ, չի նպաստել մեր ժողովրդի ազատագրական շարժումների պատմությանը վերաբերող կարևոր մի հարցի գիտական ուսարանության:

Ինչ վերաբերում է Հայկական ՍՍՌ ԳԱ ակադեմիկոս Ալոռ Հովհաննիսյանի կարծիքին, որտեղ առաջ առնված հարցերը պահանջում են գիտական մանրամասն վերլուծություններ ու լայն վաստակումներ, դրան կանգնեցնենք առանձին:

Գրո՞ք. Վ. ՊԱՐՄԱՆՅԱՆ

ԵՐՐ ԲԱՅԱԿԱՆՈՒՄ Է ԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՂՃՈՒԹՅՈՒՆԸ

(Պատասխան պրոֆ. Վ. Պարսամյանին)

Անցյալ տարի մենք երկու անգամ առիթ ունեցանք «Պատմա-բանասիրական հանդես»-ի էջերում անդադառնալու պրոֆ. Վ. Պարսամյանի կազմած «Անեմայերի մասնակցությունը Դավիթ-Քեկի ազատամբությանը» փաստաթղթերի ժողովածուին:

«Հանդես»-ի խմբագրությանն ուղղած իր նախորդ, ինչպես և ներկա նամակում Վ. Պարսամյանը մեր բնագիտության էությունը շնականալու տեղ դնելով, փորձում է բանն այնպես ներկայացնել, որ իբր վեկի առարկա զարձակ խնդիր վերաբերում է «մի քվակների նշանակությանը» և բավարարվում է միայն որակելով այն «պարզապես բյուրեղացության արդյունք»:

Ի վրում էր, որ Վ. Պարսամյանը գիտնականին վայել ուղախոնարհություն կցուցաբերեր. նիշտ է գնահատեր տեղի ունեցածը, հաշվի կառներ անհրժեքի փաստերը, կվերանայեր պատմական իրողությունները խեղաբյուրոգ իր քեզերն ու ենթադրությունները և կհրամարվեր դրանցից: Բայց ի դուր: Ինչպես երևում է ներկա նամակից, նա համառում է իր սխալների մեջ և փորձում է ազդարացնել ու նույնիսկ «հիմնավորել» դրանք: Իր հասցեին արված սկզբունքային դիտողությունները այս անգամ նա որակում է որպես կեղծիք ու խորթանք, որպես «նենգափոխումների վրա կառուցված սխալ եզրակացություններ»: Մակայն իր պնդումների համար չունենալով ապացույցներ, Վ. Պարսամյանը նորից աղավաղում է փաստերը, բախնում է մարտությունը և զիջում է ժանազին ու դատապարտելի միջոցների: Նա անգամ փորձում է բանն այնպես ներկայացնել, որ իբր իր հասցեին արված դիտողությունները ռանդություններ են հայ ազատագրական շարժումների և դրանց մասնակից հայ հայրենասերների դեմ:

Ինչի՞ համար է այս էմանալին աղկալույցիան:

Վ. Պարսամյանի այս վարմունքի մեզ չի զարմացնում. Հակագիտական քեզեր ազգային շարժումը հազարիցու նման փորձը ոչ նոր է և ոչ էլ իր տեսակի մեջ եզակի: Դժվար չէ հասկանալ, որ Վ. Պարսամյանը ՏԱՆԿԱՆՈՒՄ Է ՄԻԱՅՆ կոծկել զործի էությունը և ազգային աշխատանքները «փրկելու» հոգի տակ խլացնել իր սխալների բնագիտությունը: Փոխանակ բոտ էության հերքելու իր հասցեին արված դիտողությունները, նա սանձափակվում է լույս հայտաբերություններով, ամենին շտրկելով փաստերը կեղծից և անձնական վերավորանքներից: Մակայն, զիմենք փաստերին:

1. «Անեմայերի մասնակցությունը Դավիթ-Քեկի ազատամբությանը» վավերագրերի ժողովածուի վերաբերյալ մեր առած առաջին դիտողությունը ուղղված էր Վ. Պարսամյանի այն քեզի դեմ, բոտ որի Ուկրաինայից և Անատոլիայից եկած մի խումբ հայեր մասնակցել են Դավիթ-Քեկի ազատամբությանը: Մենք գրել ենք, որ իր այդ քեզը (քեզ որում միակ քեզը) հիմնավորելու միտումով նա հորինել է «փաստեր» և չորսովի մեկնաբանել դրանք: Անտեսելով պատմական փաստերը, նա այդ հայերից ոմանց դասել է Սղեմախեում և Սյունիքում ստոր նվաճողների զեմ հայ ժողովրդի մղած կռիվներում ներառացած Դավիթ-Քեկի, Սասյի Հասան-Ջալալյանի, Ավան յուրբաշյու, Միխրաբ Սպարապետի և մյուսների շարքը, զարժեղ նրանց զործակիցները, բոլորին էլ արժանացնելով միևնույն զնանառականին: Այս անհրժեքի մեղադրում է պատմական նշանություն, հայ ազատագրական պայքարում քեկած ներասների նիշառակի նկատմամբ:

Ինչպես երևում է Վ. Պարսամյանի ներկա նամակի մեջ «վերադառնալու» խոստովանությունից, բոտ երևույթին այժմ նա էլ է գիտակցում իր սրածի առատաժանությունը, բայց զարմանալի է